

Alfonso, vadstenabröderna och svenskans birgittinska europeisering

Autor(en): **Wollin, Lars**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **37 (2004)**

PDF erstellt am: **11.09.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858197>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

LARS WOLLIN, ÅBO

Alfonso, vadstenabröderna och svenskans birgittinska europeisering

Jubilerar i år gör som bekant även Sveriges enda riktiga helgon: *den heliga Birgitta*. I den europeiskt och kontinentalt inriktade nordiska språkkultur som uppenbarligen alltid fascinerat föreliggande volyms festföremål – och till vars belysning han själv lämnat högst substantiella bidrag – är den birgittinska traditionen en väsentlig del av det tidiga historiska fundamentet. Mitt bidrag, som är inspirerat av denna insikt, vill tydliggöra något av det sammanhanget.

1. Birgittabilden

„Birgitta var viljestark, maktlysten, högmodig och fåfäng“ – så lyder den finländske filologen Rolf Pippings föga insmickrande karakteristik i en översikt över fornsvensk litteratur, tryckt 1943. Och han fortsätter:

Dessa egenskaper fingo riklig näring i den krets där hon växte upp. Det var i „uppenbarelsens“ form som Birgitta fixerade sina tankar och syften, och kungörandet av revelationerna blev ett viktigt kampmedel. Hon var naturligtvis i god tro; men den kritiske nutidsläsaren kan inte nog beundra den smidighet varmed inspirationen tjänade också mindre upphöjda och rena syften, t.ex. hennes förtalskampanj mot Magnus Eriksson. [...] Birgitta saknade högre lärdom och intellektuell skolning, och hennes begåvning låg överhuvud icke åt det teoretiska hållet. Vad som likväl ger Birgittas skrifter litterärt värde är temperamentets kraft och den visionära fantasien. Stilens grundton är agitatorisk och retorisk, såsom den brukar vara hos ointellektuella viljemänniskor. Hon är en mästarinna i att okväda [...], och hon drager sig icke ens för att låta sina föreställningar om gudomen färgas av hennes eget lynne: Jesus hotar med hämnd [...] och utfar i råa smädelser [...]. Hon finner en mängd drastiska uttryck och bilder [...], ofta rätt grova [...] och inte sällan högst osmakliga [...]. Men hon har också en poetisk fantasi som kan ge upphov till målände och vackra bilder och syner [...]. Hennes förkärlek för allegorier, som ofta äro utdragna och långsökta, är en svaghet som hon delar med sin samtid. (Pipping 1943:111)

I sak rör sig Pippings analys inte utanför de historiska standardverkens allfarvägar. Jag anför inte heller hans synpunkter som prov på någon originell eller nyskapande värdering av Birgitta och hennes verk. Pipping har ju många meningsfränder bland såväl tidigare som samtida och senare bedömare. Hans Birgittasyn är väl inte allde-

les obesläktad med Henrik Schücks bekanta – eller väl numera snarast beryktade – tes om Birgittas galenskap och om hennes uppenbarelser som ett utflöde av en frustrerad änkas överhettade fantasier: hennes tillstånd hade, menade Schück, under gynnsammare betingelser än dem där ödet placerade henne möjligen kunnat botas med „tjänlig diet“.

Schücks syn på saken var allmänt sett inte otypisk för hans tid. I dag, ett sekel senare, har vi sett en ganska djupgående omvärdering av Birgitta, initierad av flera tongivande bedömare under 1900-talet, och gamle Schück har fått uppbära åtskillig smälek för sin „reduktionistiska“ syn på mystik och annan mera komplicerad andlighet. Längst på den vägen går Sven Stolpe. Han inleder sin bekanta Birgittabiografi 1973 med en temperamentsfull vidräkning med Schücks Birgittabild, vilken han avfärdar som „närmast grotesk“. Stolpes lidelsefulla plaidoyer för Birgitta har möjligen fått ett visst publikt genomslag. Uppvärderingen av nationalhelgonet har nämligen i dag gått så långt, att en „positivistiskt“ orienterad forskare, belastad med outvecklat sinne för kristen mystik, nog måste uppbåda ett visst mod för att våga medge någon sympati med Schücks grundinställning. Själv dristar jag mig dock härtill: Schück må ha överdrivit och förenklat, men hans nyktra skepsis – väl inte inför mystik, men inför mystifikationen – måste ändå kunna erkännas som en högst anständig intellektuell och vetenskaplig hållning.

Därmed har jag väl också nöjaktigt motiverat mitt citat av Rolf Pippings uttalande. Det tjänar om inte annat som en klart formulerad påminnelse om en helt grundläggande egenskap hos vårt nationalhelgon: hon är *kontroversiell*. Det slår gnistor om Birgitta. Det gör det än i dag, sju sekel efter hennes födelse. Så har i detta jubelår 2003 en halvt bortglömd klassiker i det förra seklets Birgittalitteratur blivit framplockad och avdammad: Emilia Fogelklous egensinniga monografi *Birgitta*, publicerad 1919, nyutgiven 1955. Så beskriver t.ex. Jan Häll i *Dagens Nyheter*s kulturbilaga söndagen den 23 mars hur Fogelklou poängterar „den intressanta motsättningen mellan Birgittas eget liv och det som hennes klosterregel kom att föreskriva“. Tvingad att underordna sig sin egen regel skulle Birgitta enligt Fogelklou ha tett sig „som vingklippt örn i en bur“. Själv levde hon „förd av anden“, och en inre auktoritet var den enda hon lydde. „Omedvetet överskrider hon därmed sitt eget verks – och sin egen tids – begränsningar,“ menar Häll. Eller, med Fogelklous formulering: „Hon rör sig alltigenom inom medeltiden. Men rörelsen inom henne var – renässans!“ Kanske kunde man också säga att det var – reformation? Men då protesterar många bland dagens Birgittakännare: det är nonsens, heter det, hos Birgitta finner man inte ett dyft av reformatoriska tankar.

Så nog är Birgitta kontroversiell alltid – och därmed levande. När det officiella Sverige i året 2003 högtidlighåller sjuhundraårsdagen av den Heliga Birgittas födelse, lär höjdpunkten kunna förväntas i Vadstena i juni. Jubiléet begås med all tillbörlig sollennitet och med anstalter värdiga föremålet. Vitterhetsakademiens stora editionsarbete kring Revelationernas latinska text, påbörjat på 1950-talet, avslutades förra året, och samtidigt utkom en av förgrundsgestalterna i detta projekt, latinisten

Birger Bergh i Lund, med en Birgittabiografi. I Uppsala noterar man kyrkohistorikern Alf Härdelins nyöversättning till svenska av valda uppenbarelser efter den moderna latineditionen, och i England är filologen Bridget Morris i Hull engagerad i bl.a. översättningen av uppenbarelsernas latinska text till engelska. Också i Finland avhålls flera birgittinska begivenheter, i regi av bl.a. Svenska litteratursällskapet i Helsingfors, liksom – naturligt nog – av Nådendals kommun utanför Åbo, i vars senmedeltida kloster samtidens mest kände och kanske främste birgittinbroder verkade: Jöns Budde.

I varje fall i Sverige kan man nog också tala om ett betydande publikt intresse för evenemanget: uppmärksamheten kring Birgitta i press och etermedia har redan i skrivande stund (maj 2003) varit betydande. Inte minst omtalad är kulturjournalisten Maja Hagermans TV-dokumentär i tre avsnitt om Birgitta, med den kända aktrisen Pernilla August i titelrollen.

Allt detta är som sig bör. Birgittas klosterorden markerar en i sitt slag revolutionerande gärning, vars bestående verkningar på många plan blev djupgående och fick en historisk räckvidd som svårigen låter sig överblickas. Birgittas uppenbarelser – i sin latinska språkform – blev Sveriges första, förblev länge också dess enda, bidrag till världslitteraturen. Jubilaren är den första svensk som nått bestående internationell berömmelse. Här hemma tillhör Birgittagestalten än i dag nationens centrala historiska persongalleri – av och till förvisso omvärderad, men aldrig glömd.

Till bilden av en sådan historisk gärning förväntas vid ett jubileum ett bidrag – åtminstone på ett hörn – också från filologerna. Att Birgittas insats var betydande i ett språkhistoriskt perspektiv tycks man därvid ta för givet. Mitt inlägg avser att ge viss substans åt den uppfattningen. Därvid är jag den siste att vilja undanskymma det kontroversiella elementet i Birgittas gärning.

2. Den birgittinska kontroversen – på språkplanet

Vi ser kontroversen i dag. Jag vill nog påstå att ingen, oavsett personlig inställning, som överhuvudtaget befattar sig något närmare med Birgittas texter helt kan undgå att se den. I hennes livstid *upplevde* man den. Hennes prosa kan – när den talar som starkast, vilket den förvisso inte alltid gör, där har Pipping rätt – både mana i drabbande ord och måla i intensiv lyster. Effekten dröjde säkert kvar länge i samtiden. Och den bör ha verkat väl så påtagligt också i den omedelbara eftervärlden.

Birgittas omedelbara eftervärld – det var alltså Vadstena kloster, hennes egen mäktiga skapelse, liksom dess filialer i Norden och Europa; bland de senare var i ett svenskt perspektiv den viktigaste den i Nådendal. Det är i sådana miljöer vi filologer ofelbart hamnar, när vi på grundval av bevarade källor försöker få grepp om Birgittas plats i ett språk- och kulturhistoriskt sammanhang. I dessa dimensioner är hennes historiska insats bara indirekt och sekundär, brukar det sägas: klosterfolket i Vadstena och dess filialer förvaltade „bara“ arvet efter Birgitta. Det handlade mera

om att tolka, sprida och omsätta hennes budskap sådant det förelåg i bevarade skrivna dokument på latin och folkspråk, mindre om ställningstaganden till hennes person.

Frågan är dock om en sådan strikt distinktion mellan personen och verket strängt taget är möjlig. Vadstena kloster var ju inte bara unionens största jordägare och en vidlyftigt verksam skriftcentral. Klostret var som bekant en medelpunkt i den nordiska senmedeltidens ekonomiska, politiska och kulturella liv och uppenbarligen allt annat än någon världsfrånvärd idyll. Att i en sådan miljö förvalta det andliga arvet efter Birgitta måste ha inneburit att hantera en ständigt pågående kontrovers, en säkert påträngande konflikt, turbulent och giftig, som utspelade sig på flera plan. Ett av dessa konfliktplan bör ha varit det språkliga. För bröderna var översättning och redigering av ordensgrunderskans texter rimligtvis en verksamhet av samma dignitet som varje annan befattning med hennes andliga och materiella kvarlåtenskap. Henne själv kom de aldrig ifrån. Birgittafilologi handlar såtillvida alltid, hur man än vinklar det, först och sist om Birgitta.

3. En tvåspråkig texttradition

Birgittas uppenbarelsen representerar en textmängd omfattande totalt (beroende på avgränsningskriterierna) mellan 1200 och 1700 sidor i nutida boktryck. Huvuddelen är fördelad på åtta böcker; bok 1–7 betecknas traditionellt *Liber celestis*.¹ Denna textmassa kan i total omfattning i svensk medeltidslitteratur jämföras med den samlade legend-, bibel-, krönike- eller laglitteraturen. Den föreligger i dag i två parallella versioner: en på latin och en på fornsvenska.

Det har länge stått klart att den latinska versionen är den primära. Den har sin bakgrund i översättning från Birgittas egna originaluppteckningar på svenska, vare sig nu dessa utfördes av henne själv eller dikterades av henne för samtida närstående; de är hursomhelst ingalunda identiska med den bevarade och i dag tillgängliga fornsvenska versionen.

Översättningen till latin utfördes successivt under Birgittas livstid av hennes biktfaäder och kontrollerades vanligen av henne själv; Birgitta torde ha varit latin-kunnig, även om hon veterligen aldrig skrev latin. Texterna redigerades postumt i böcker och kapitel inför kanonisationen 1391. En avgörande roll spelade härvid Birgittas nära vän och biktfaeder under åren i Rom, den spanske biskopen *Alfonso de Jaén*; denne torde också ha underkastat texten en stilistisk överarbetning och fin-slipning, som sannolikt i hög grad närmade revelationernas framställningsform, kanske också i viss mån deras innehåll, till den samtida kontinentala publikens

¹ Därutöver kommer de s.k. *Opera minora* (bland dem den berömda *Ordensregeln*) samt en svit av „tillfogade“ uppenbarelsen (de s.k. *Extravaganterna*).

förväntningar. Denna retoriskt polerade version av uppenbarelsernas latinska text fick genast vidsträckt spridning. Ett drygt hundratal latinska handskrifter är bevarade, med tillkomstorter spridda över hela Europa.

Efter ett drygt sekels handskriftlig tradering, och på klosterledningens föranstaltande, ombesörjde ett par vadstenabröder 1492 den första *tryckta* utgåvan av revelationsmaterialets hela textmassa i latinsk version. Den mäktiga foliantvolymen framställdes på Bartholomeus Ghotans officin i Lübeck.² Den har status som „editio princeps“ och har intill senaste tid (under vardagsbeteckningen *Ghotan*) fungerat som den givna referensinstansen för all diskussion kring uppenbarelsernas språkform och yttre anordning. – Utgivning av de latinska revelationstexterna i moderna kritiska editioner, baserade på det fullständiga kända handskriftsmaterialet, inleddes på 1950-talet och når inför årets Birgittajubileum sin fullbordan.³

På ett i viss mening obetydligt undantag när gick de svenska originaluppteckningarna tidigt förlorade. – Undantaget är de s.k. *Autograferna*: två lösa pappersblad, förvarade i Kungl. Biblioteket i Stockholm, som påvisats förete egenhändiga uppteckningar av Birgitta. De fyller några sidor i nutida boktryck.⁴

Den *bevarade* fornsvenska versionen är i allt väsentligt produkten av en översättning från den latinska; i viss mening handlar det alltså om en „återöversättning“. Denna utfördes i Vadstena på 1380-talet, sannolikt inför klostrets högtidliga invigning 1384. Den fornsvenska texten har bevarats i ett dussintal handskrifter, flertalet större eller mindre fragment, tillkomna vid skilda tidpunkter under klostrets blomstringstid i unionstiden (från sent 1300-tal till tidigt 1500-tal). Samtliga fornsvenska Birgittahandskrifter (utom autograferna, se not 4) kan härledas direkt eller indirekt till klosterskriptoriet i Vadstena.⁵

Denna i princip sekundära fornsvenska texttradition företer en någorlunda fullständig utskrift av *Liber celestis* bara i tre bevarade handskriftsdokument. Det första och äldsta är *Cod. Holm. A 5 a*; det andra är *Cod. Skokl. 136, fol.* Båda dessa handskrifter anses nedtecknade i tidigare 1400-tal; den senare har påvisats vara direkt avskriven efter den förra.⁶ Det tredje relativt fullständiga fornsvenska handskriftsdokumentet är *Cod. Ups. C 61* från tidigt 1500-tal.

Resten av den bevarade fornsvenska handskriftstraditionen är enstaka böcker eller sviter av böcker, i vissa fall bara enstaka kapitel eller kapitelsviter. Äldst är naturligtvis autograferna, som ju dock intar en särställning i kraft av sin originalstatus. Äldst bland de från latinet översatta är *Cod. Holm. A 110 (Oxenstierna)*, som är i stort sett samtidig med den antagna „återöversättningen“ på 1380-talet. Något yngre

² Upplagans storlek är känd: 800 exemplar i papper och 16 i pergament, enligt Vadstenadiariet (Gejrot 1988:274, avsn. 889).

³ En fyllig översikt över den latinska texttradition meddelas t.ex. i inledningen till editionen av bok 1 (Undhagen 1978).

⁴ Autografernas status i den birgittinska texthistorien utreddes av Högman (1951).

⁵ Den fornsvenska texttraditionen har utretts av en rad forskare under 1900-talet; för en översikt se Wollin (1991).

⁶ Wessén (1976:10-17). Avskriften har uppenbarligen skett i privat regi, dvs. utanför klostret.

är dels *Cod. Holm. A 33*, som omfattar de tre första böckerna i *Liber celestis*, dels den s.k. birgittinnorska versionen, *Cod. Skokl. 5*, som är särskilt intressant genom sin mångtydiga relation till latintexten – vartill vi får anledning återkomma nedan.

4. Översättning, bearbetning och målgruppsanpassning

När Birgittas biktfäder redan under hennes livstid översatte uppenbarelserna till latin, var syftet rimligen att, åtminstone så småningom, sprida budskapet till en internationell publik. Biskop Alfonsos stilistiska överarbetning av samma latinska version tjänade sannolikt en precisering av detta syfte: att genom retorisk raffinering av språkformen rikta texten till distinkt urskilda målgrupper i det samtida klerikala etablissemanget, kanske också till en mera allmän, bokligt bildad europeisk publik.

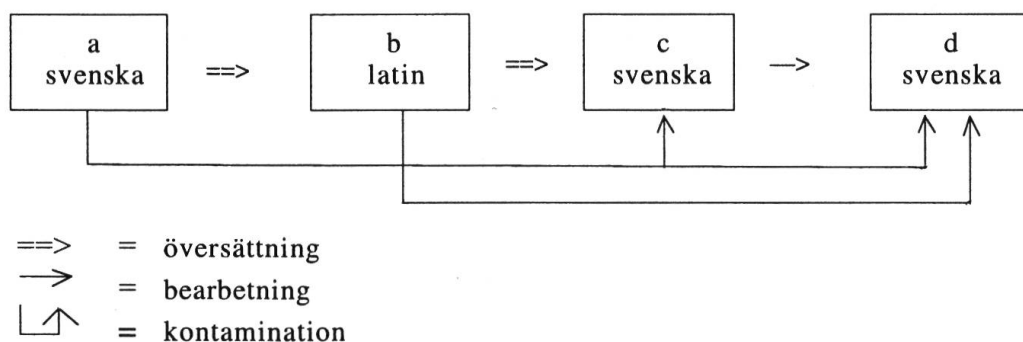
Samma strävan som vägledde spanjoren Alfonso de Jaén i hans retoriska elaboration av uppenbarelsernas latintext bör, *mutatis mutandis*, ha inspirerat också våra översättande bröder på 1380-talet i det nygrundade vadstenaklostret, då de gav uppenbarelsernas text dess nu kända svenska gestalt. Det gällde att till de inhemska läsarna förmedla något av samma upplevelse. Kanske var det just i den ambitionen som de inlät sig på ett i deras utgångsläge djärvt och svårt företag: att försöka återge den latinska texten så, att övergripande textsammanhang lika väl som grammatisk form, ordval och stilistisk utstofferings så långt sig göra lät reflekterades i den svenska version man åstadkom. Detta innebär att man inte nöjde sig med en svenskspråkig parafraas på latintexten, av det kompiloriska slag som ett äldre, ännu knappast överståndet skedes litteratörer tillämpat – och i viss utsträckning fortfarande tillämpade – på legender, bibel och chevalereska romaner. Nej, bröderna i Vadstena *översatte* faktiskt texten från latin till svenska, med väsentligen intakt innehåll och med sikte på strikt formell ekvivalens mellan källtext och målttext, urskiljbar såväl på textens organisatoriska makronivå som i grammatisk struktur, i lexikon och stil. Man åstadkom med andra ord vad ingen i Sverige tidigare på allvar lyckats med – om ens försökt – nämligen en *verklig* översättning, i detta begrepps moderna innebörd av formalekvivalent återgivning på grammatiskt och lexikalt avläsbara nivåer. I den pionjärgärningen ligger, vågar jag påstå, en av vadstena-klosterats stora insatser i svensk språk- och stilhistoria, kanske den allra viktigaste.

Vilka man riktade sig till är omdiskuterat. De icke latinkunniga systrarna, som behövde uppbygglig lektyr i ordensgrunderskans anda, är en ofta nämnd målgrupp. En annan är det mäktiga ridderskap, på vars generösa donationer verksamheten i mycket vilade, som beställde handskriftsarbeten av klosterskriptoriet och betalade bra för varan och bland vars döttrar klostrets systrakonvent i icke ringa utsträckning rekryterades. Klart är väl egentligen bara att de tillämnade läsarna av folkspråksversionen aktades värdiga en lektyr som – så gott det nu gick – återspeglade inte bara latintextens innehåll utan också dess retoriska glans, liksom att detta utfördes på ett inte alldeles enhetligt sätt. Måhända ligger här också en del av förklaringen till att

man inte nöjde sig med Birgittas egen svenska ursprungsversion, som – det är i varje fall ett rimligt antagande – då ännu bör ha förelegat i vissa, kanske ansevärd, partier av texten.

Att denna svenska ursprungsversion åtminstone i princip ratades vid den stora översättningen men ändå kan ha spelat en roll går faktiskt att belägga med viss evidens. Den är nämligen bevarad inte bara i autentisk form i de kvantitativt obetydliga s.k. autograferna, utan också som „spår“ i spridda partier av den fornsvenska textversionen, dock bara i ett fåtal enskilda handskrifter. Den viktigaste av dem är den s.k. *birgittinnorska* versionen, *Cod. Skokl. 5, 4:o*. Texten i huvuddelen av detta handskriftsdokument företer en fornsvensk version som uppenbart är *primär i förhållande till den latinska*. Okända skrivare har här haft tillgång till svenskt textmaterial som utan latinskt mellanled kan härledas till Birgittas originaluppteckningar.

Också den senare fornsvenska versionen, som alltså tillkom i Vadstena på 1380-talet, behövde tydligen varieras, *bearbetas*, efter skiftande brukarkrav. Målgruppen var knappast enhetlig. Om inte annat torde de båda ovan antydda mottagartyperna ha ställt olika krav: systrarna i konventet, som behövde from uppbyggelse och sannolikt tålde åtskilligt av en latiniserande stil, och den mera profana publiken utanför klostret, som hade andra anspråk på läsvärde och tillgänglighet. En sådan målgruppsdistinktion erbjuder en hanterlig förklaringsgrund när de olika stadierna i denna tvåspråkiga texttraditions genesis hypotetiskt separeras. Grafiskt åskådliggöres detta i figur 1, som visar en tänkbar modell för revelationstextens tillkomstprocess i dess skilda språkversioner och bearbetningsstadier.

Figur 1. Modell av den fornsvenska revelationstextens tillkomsthistoria

Förhållandet mellan de fornsvenska versionerna i stadium *a* resp. *c* omvittnar ibland dramatiskt effekten av den språkrevision som den latinska texten måste ha genomgått. Birgittas egen rättframt raka svenska språkform får antas först ha återgivits av de svenska biktfaderna i ett mer eller mindre ekvivalent latinskt stilläge. Denna enklare latinversion (som dock är svår att belägga i bevarade versioner av texten) har därefter stilistiskt elaborerats. Den som utfört revisionen måste ha stått på höjden av sin samtids latinskolade bildning, och ingen annan har föreslagits än kardinalen

Alfonso (som också är styrkt upphovsman till vissa originalskrivna partier av den birgittinska latintexten). Senare, i det nygrundade vadstenaklostret, har de översättande bröderna – alltså sannolikt fullt medvetet och avsiktligt – velat överföra så mycket de kunnat av det alfonsinska latinets retoriska glans till sin svenska version (stadium *c*). Häri har de i väsentlig mening varit framgångsrika.

Relationen mellan stadium *c* och *d* har man däremot traditionellt velat förklara på annat sätt, nämligen i termer av *bearbetning*, en *språkrevision*, rimligtvis utförd i Vadstena omkring år 1400. Denna bearbetning har i regel inte haft några verkningar på innehållsplanet, men den stilistiska effekten är omisskännlig. Allmänt sett handlar det om en revision i *försvenskande* anda: den äldre versionens latiniserande partcipialkonstruktioner och genitivfraser normaliseras i den yngre i självständiga satser, infinitivfraser osv: paratax ersätter hypotax. Den yngre versionen blir ofta också något mera ordrik: redundansen ökar. Man kan alltså tala om språkformen i den bearbetade versionen som på en gång „mera svensk“ och „ledigare“ än den obearbetades.

Denna stilistiska överarbetning i klostret har tydligen skett utan hänsyn till latinska versioner. „Den fornsvenska uppteckningen har i varje fall under 1400-talet i Vadstena kloster behandlats såsom en fullt självständig textform“, konkluderar Wessén sin analys (Wessén 1976:44). – Tillspetsat kan man hävda att bearbetningen i viss mening förändrar den birgittinska svenskan i riktning „tillbaka“, mot Birgittas eget, ursprungliga stilläge. Stadium *a* har såtillvida mera gemensamt med stadium *d* än med *c*. Att därför säga att „cirkeln sluts“ vore dock att gå för långt. Vadstenabrödernas bearbetning av den svenska versionen var långt mindre genomgripande än Alfonsos av den latinska.

Dessa fyra skikt i den fornsvenska revelationstexten kan i några enstaka, spridda kapitel dokumenteras fullständigt i parallella versioner av samma textparti. Dokumentationen bygger då t.ex. på den birgittinnorska versionen kombinerad med, förutom latinsk text, dels *Cod. Holm. A 110*, dels den bearbetade *Cod. Holm. A 33*. Nedan anförs ett sådant fyrfaldigt traderat stycke revelationstext, hämtat från ett par paragrafer i början av kap. 28 i bok 1.

a svenska källtext <i>Cod. Skokl. 5</i>	b latin måltext / källtext <i>nutida edition</i>	c svenska måltext, obearb. <i>Cod. Holm. A 110</i>	d svenska måltext, bearb. <i>Cod. Holm. A 33</i>
Ek sat a minom doom	3 Ego sedi quasi in iudicio, quia omne iudicium datum est michi,	Jak sat sua som j dom, thy at allir dombir är giuin mik,	Jak sat swa som j dom thy at allir dombir är mik gifwin.
Ein kom til min doom. til huilkin min fadhir sagde,	et venit quidam iudicandus ante tribunal. Cui vox Patris sonuit, dicens ei:	Oc en kom fore min domstol, hulkin som skulle dömas, Ok guz fadhurs röst liude sighiandhe honom,	Ok en kom for min dom stol hulkin som skulle dömas ok guz fadhurs röst hördhis ok sagdhe honom,
Ve thik at thu nokon tima vast födir.	'Ve tibi, quia umquam natus fuisti',	Ve är thik at thu vast nakan tima födir,	We är thik at thu wast nakan tima föddir.
eig thy at gudhi antrar nokon hafua giort vtan swasäm androm thykker illa vara annars skadha. ok varkunsama honum	non quia penituit Deum fecisse eum, sed sicut aliquis dolere solet pro alio compaciendo ei.	hulkit ey sagdhis thy, at gudh anradhe haua skapat han. vtan sua som man pläghir syrghia fore androm varkunnande honom,	Hulkit ey sagdhis for thy at gudhi anradhe hafwa skapath han. vtan swa som man pläghir at syrghia for androm warkunnande honom
thärnäst sagdhe mandomen	4 Deinde respondit vox Filii:	Thär epte suaradhe sonsins röst	Ther äptir swaradhe sonsins röst sighiandhe
Ek göt mit blodh firi thik Ok tholdhe ek firi thik hardha pino.	Ego fudi sanguinem meum pro te et suscepi amarissimam penam pro te.	Jak wtgöt mit blodh for thik oc iak tok beskasto pino for thik	Jak vt göt mit blodh for thik ok iak tolde beskasta ok hardasto pino for thik

Rev. Lib. I, 28: 3, 4

Den ovan omtalade, alfonsinskt inspirerade „retoriseringen“ av Birgittas egen, prelatinska text (version *a* och *b*) framträder här tydligast i den inledande meningen. Avlatiniseringen eller „försvenskningen“ i den postlatinska språkformen (version *c* och *d*) ger sig här till känna i ersättningen av en participform *sighiandhe* i paragraf 3, återgivande lat. *dicens*, med den koordinerade finitformen *ok sagdhe*. Redundansökning föreligger i paragraf 4 i tillägget av ett nytt *sighiandhe*, utan stöd i den latinska texten, liksom i insättningen av en dubblerande synonym, som när attributet *beskasto* återges med ordparet *beskasta ok hardasto*.

Mera mångtydig är en annan intressant tendens i vadstenabrödernas bearbetning av den birgittinska svenskan, som mig bekant aldrig iakttagits tidigare. Den är avläsbar på *morfologisk* analysnivå och saknar synbar relation till den latinska förlagan. Det gäller benägenheten att strikt rätta böjningen av främst nominala ord efter den „klassiska“ fornsvenskans system, att någorlunda konsekvent bruka de „korrekta“ kasusformerna. Här är det uppenbart, som framgår i uppställningen nedan, att en äldre handskrift, *Cod. Holm. A 5 a*, företer den „striktare“ och därmed också den – vid första anblicken – äldre språkformen: frekvensen av sådana „korrekta“ former är där högre, medan den ungefär ett sekel yngre *Cod. Ups. C 61* bär tydlig prägel av samtidens formupplösta blandspråk. – Ett påpekande är här nödvändigt: den senare och yngre handskriften förefaller ha undgått bearbetningen bakom t.ex. *Cod. Holm. A 5 a* och företer således, trots sin sena tillkomst (efter 1500), en språkform som i relevanta hänseenden står närmare den ursprungliga översättningen från latin.

<i>Cod. Holm. A 5 a</i>	<i>Cod. Ups. C 61</i>
<i>min eghin vili är</i>	<i>myn vilia är</i>
<i>the sorghin teknadhis</i>	<i>the sorghena teknades</i>
<i>then rätuisse symeon spadhe</i>	<i>then ræthwiisa symeon spaddhe</i>
<i>världinna glädhe</i>	<i>wärlldhenne glädhy</i>
<i>til världinna</i>	<i>till wärlldhenne</i>
<i>gudz hælghra manna skipilse</i>	<i>gwdz hælga manna skypilsse</i>
<i>offra han</i>	<i>offra hanom</i>
<i>saa hon jomfru mariam</i>	<i>sagh hon jomffrw mariæ</i>

Mot „klassiskt“ fornsvenska nominativformer som *vili*, *sorghin* och *rätuisse* i det äldre och bearbetade dokumentet, där de används „korrekt“ i subjektsfunktion, svarar alltså i det yngre och obearbetade *vilia*, *sorghena* och *ræthwiisa*. Vidare möter i det bearbetade dokumentet „korrekta“ genitivformer som sing. *världinna* och plur. *hælghra*, där i det obearbetade i stället läses „förvanskade“ former på *-e* resp. utan *-r-*. Likaså svarar mot den grammatiskt adekvat använda akkusativen *han* den „moderna“ (ursprungliga dativ-)formen *hanom*. T.o.m. den korrekta *latinska* böjningen i egennamn har avvecklats i det obearbetade dokumentet, som när akkusativformen *mariam* blir *mariæ*.

Det kunde ligga nära till hands att tolka denna skillnad som ett vittnesbörd om en pågående historisk förändring i det senmedeltida svenska språkssystemet: den „klassiska“ formapparaten, med sina fyra distinkt skilda kasus, är stadd i fortskridande upplösning, en process som alltså avancerat markant längre i det yngre dokumentet än i det äldre. Svagheten i denna tolkning ligger emellertid däri, att samma „upplösning“ – eller kanske snarare samma vacklan mellan ett äldre och ett yngre flexionssystem – faktiskt låter sig påvisas i andra fornsvenska texter också, samtida

med och även äldre än *Cod. Holm. A 5 a* (t.ex. i folkungatidens episka knitteldiktning eller i diplomspråket). Uppenbarligen var detta system redan mer eller mindre på utdöende i yngre (kanske delvis rent av i äldre) fornsvenskt talspråk, och det äldre dokumentets språkform kan såtillvida ha tett sig ålderdomlig för flertalet samtida läsare.

Så skenet bedrar. Jag tror inte att en i övrigt relativt enhetlig och på skilda plan moderniserande språkbearbetning skulle lämna just ett äldre formsystem, tämligen konsekvent iakttaget som det i *Cod. Holm. A 5 a*, intakt. Betydligt rimligare är tanken att det rör sig om „rättning“ av ett i samtiden överallt vacklande språkskick efter en jämförelsevis fast, äldre norm, och att denna rättning ingår som ytterligare ett led i samma bearbetning. Tendensen i den morfologiska rättningen förefaller visserligen gå i konservativ riktning, alltså sikta mot restitution av ett „klassiskt“ fornspråkligt system. Detta sker dock knappast i entydig opposition mot ett annat, i det samtida språket frambrutande modernare system; något sådant torde man vid denna tid icke ha kunnat teoretiskt urskilja. Avgörande är sannolikt i stället själva „rättningen“, den tydliga strävan att etablera en formellt striktare språkvarietet, klart avgränsad från andra, „slappare“ varieteter i samtida skrivande. Ökad formell strängens – fattad i termer av minskad variation, oavsett de mobiliserade varianternas specifika karaktär – kunde såtillvida rent av uppfattas som ett utslag av en sorts moderniseringssträvan.

Samtidigt bekräftas ju ganska tydligt nutida forskares åsikt att de båda versionerna riktar sig till *olika typer av användare*: den äldre *A 5 a* till en sekulär läsekrets utanför klostret, som tilltalades av en ledigare, mindre latintyngd, möjligen samtidigt mera formellt konsekvent och därmed lättare tillgänglig, svensk språkform, den yngre *C 61* däremot till klosterfolket självt, vars tolerans på den punkten var större. Båda avnämargrupperna var sannolikt lika aktuella under vadstenaklostrets hela verksamhetstid, varför den kronologiska relationen mellan just dessa båda bevarade dokument är helt tillfällig.

Iakttagelsen rimmar som antytt väl med tidigare forskningsresultat. Främst bör nämnas den moderna, s.k. nyfilologiska inriktningen i utforskningen av Sveriges medeltida språkhävder. Viktigast är väl de omfattande studierna i den fornsvenska helgonlegendens struktur (Carlquist 1996), i vadstenapredikans variationsmönster (Andersson 1993; 2000) samt i det senmedeltida lagspråket (Wendt 1997). Ingenstans i denna forskning anförs dock evidens för den specifika kombination av analysnivåer som här aktualiseras.

Om den här föreslagna tolkningen håller, bör vi då också, bakom det synliga resultatet av bearbetningen, kunna åtminstone ana konturerna av den språksyn och den ideologi som väglett bearbetaren. Denna „språksyn“ bör sålunda ha utmynnat i en strävan att göra texten rimligt *lättflytande* i den tillämnade, sannolikt profana målgruppen. Detta skulle i det aktuella fallet innebära främst tre viktiga strategier: (1) avlastning av sats- och meningsbyggnaden genom ersättning av tyngande latin-

ska mönster med mera „genuint“ folkspråkliga; (2) ökning av textens redundans genom utbyggnad med förklarande och förtydligande stoff; (3) rättning av ordböjningen efter ett fast system, i praktiken det klassiskt fornsvenska.

En naturlig följdfråga blir naturligtvis om en språkideologi med dessa förtecken kan beläggas bakom andra bearbetningsföretag i klostret och därmed måhända tillskrivas en mera generell räckvidd i den svenska senmedeltidens skriftkultur. Denna fråga ägnar jag en smärre pilotstudie i ett annat sammanhang (Wollin 2003). Här skall bara sägas att den text det då är fråga om är den s.k. *Pentateukparafrasen* (MB I) och att utfallet av den begränsade jämförelse som där anställes är blandat. Någon genomtänkt, mera komplex strategi av det slag som tycks känneteckna den birgittinska bearbetningen är svår att belägga i bibeltexten. Ändå kan syftet ha varit detsamma. Båda bearbetarnas produkter kan mycket väl ha varit ämnade att betjäna samma målgrupp och därmed vara tillkomna i samma anda.

Avgörande blir i alla händelser den beredskap och den kapacitet vi här ser omvittnad i den textproducerande monastiska miljön att strategiskt variera skriftliga produkter efter skiftande brukarintressen. Verksamheten var omfattande; i vissa stycken dominerade vadstenaklostret den svenska senmedeltidens skriftkultur. Uppenbarligen fick dess bokliga insatser också en direkt fortsättning i reformatorenas viktiga bibelarbete.

5. Konklusion

Den birgittinska texthanteringen i Vadstena framstår därmed som en kraftfull hävstång i svenskans tidiga upparbetning som ett europeiskt kulturspråk. Egentligen handlar det om två hävstänger: översättning och bearbetning, båda i grunden dikterade av systematiskt varierad målgruppsanpassning.

Den förra, översättningen, kan egentligen fokuseras på en person – ofta nämnd men sällan, syns det mig, värderad med tillräcklig insikt: Birgittas sene vän och förtrogne, exekutorn av hennes testamente, den spanske kardinalen och förre biskopen *Alfonso de Jaén*. Det var han som lyfte Birgittas latin högt över de gamla hedervärda svenska biktfadernas språkhantverk – säkert solitt men rimligtvis också något hemvävt – upp till en retorisk nivå där hennes budskap också i språkformen kunde svara mot en samtida europeisk intelligentias sparsmakade förväntningar. Den stilistiska elegansen i det birgittinska latinet fortplantades genom översättningen – som alltså var den första moderna i vår litteratur – till folkspråksversionen. Spanjoren Alfonso, och först genom honom Birgitta själv, spelade därmed faktiskt en visserligen indirekt men ändå sannolikt viktig roll i tidig svensk språkhistoria.

Den andra sidan av saken, bearbetningen, handlar om den senare förvaltningen i Vadstena av denna latinförädlade fornsvenska, i den miljö Birgitta själv skapade. Den språkliga form hennes budskap fick på hemmaplan förändrades inte bara över tiden. Den kunde också, och kanske framför allt, stöpas i delvis skiftande former för

skiftande ändamål. Kanske har Birgitta därmed sin del också i den historiska grunden för den rika *variation* vårt språk senare utvecklat – en *variation* där vi, som detta språks sentida brukare, själva lever och rör oss.

Litteratur

- Andersson, R. (1993): *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*, Sällskapet Runica et Mediævalia. Scripta minora 1. Stockholm.
- Andersson, R. (2000): *De birgittinska ordensprästerna som traditionsförmedlare och folk-fostrare. En studie i svensk medeltidspredikan på den 8:e söndagen efter trefaldighet*, Sällskapet Runica et Mediævalia. Scripta minora 4. Stockholm.
- Bendz, G. (1967): *Ordpar*. 2. uppl. Stockholm (1956).
- Bergh, B. (2002) *Heliga Birgitta. Åttabarnsmor och profet*. Lund.
- BU = *Heliga Birgittas uppenbarelser*. Efter Gamla Handskrifter, utg. G. E. Klemming, Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 14:1-5. Stockholm 1857-84.
- Carlquist, J. (1996): *De fornsvenska helgonlegenderna. Källor, stil och skriftmiljö*, Svenska Fornskriftsällskapets Samlingar häfte 262, band 81. Stockholm.
- Fogelklou, E. (1919): *Birgitta*. (2. uppl. 1955).
- Heliga Birgitta (2003): *Heliga Birgitta. Uppenbarelser*. I urval och översättning av Alf Härdelin, med kommentarer av Stephan Borgenhammar och med inledning av Birgitta Trotzig. Svenska klassiker utgivna av Svenska Akademien i samarbete med bokförlaget Atlantis. Stockholm.
- Högman, B. (1951): *Heliga Birgittas originaltexte*, Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 58. Uppsala.
- Lindell, I. (ed.) (2000): *Heliga Birgittas uppenbarelser bok 7 efter Cod. Ups. C 61. Diplomatarisk utgåva med kommenterande inledning*, Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 84. Uppsala.
- Morris, B. (ed.) (1991): *Book V of St Birgitta's Uppenbarelser. Edited from Ms Cod. Ups. C 61*, Samlingar utgivna av Svenska Fornskriftsällskapet 80. Lund.
- Pipping, R. (1943): „Den fornsvenska litteraturen“. I: Sigurður Nordal (utg.): *Litteraturhistoria. A. Danmark, Finland och Sverige*. Nordisk kultur 8, Stockholm, Oslo, Köpenhamn. s. 64-128.
- Schück, H. (1911): *Illustrerad svensk litteraturhistoria* av H. Schück och K. Warburg. Andra omarbetade och utvidgade upplagan. Första delen. Sveriges litteratur till frihetstidens början. Stockholm.
- Stolpe, S. (1973): *Birgitta i Sverige*, Stockholm.
- Ståhle, C. I. (1956): „Ett fragment av den fornsvenska Birgitta-översättningen“. *Filologiskt Arkiv* 2. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Stockholm.
- Undhagen, C-G (ed.) (1978): *Sancta Birgitta. Revelaciones Lib. I cum Prologo magistri Mathie*, Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Serie 2. VII:1. Uppsala.
- Wendt, B.-A. (1997): *Landslagsspråk och stadslagsspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*, Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 53. Lund.
- Wessén, E. (1976): *Svensk medeltid. En samling uppsatser om svenska medeltidshandskrifter och texter. III. De fornsvenska handskrifterna av Heliga Birgittas Uppenbarelser*. Stockholm.

- Wollin, L. (1991): „Två språk och flera skikt: uppenbarelsernas texttradition.“ I: *Birgitta, hendes værk og hendes klostre i Norden*, T. Nyberg (ed.), Odense University Studies in History and Social Sciences 150. Odense, s. 407-434.
- Wollin, L. (1992): „Herr abboten och hans bröder. Ett censurfall i Vadstena – med filologiska implikationer“. I: *Språk och Stil* 2 nf., s. 113-146.
- Wollin, L. (2000): „Birgittine Biography at Vadstena: a Bilingual Affair?“ I: B. Morris & V. O'Mara (eds.): *The Translation of the Works of St Birgitta of Sweden into the Medieval European Vernaculars*, The Medieval Translator 7. Turnhout / Belgium 2000, s. 53-74.
- Wollin, L. (2003): „Swedish and Swedish. On the origin of diglossia and social variation in the Swedish language“. I: *Bilingualism in the History of Language* (under utg.).